

УДК 321.01:2-264

Ю. Шайгородський

МІФОЛОГІЧНІ КОРИННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Повернення й оновлення міфів – реміфологізація – характерна особливість сучасності. Міфологічні складові виявляються у багатьох сферах життєдіяльності: в релігії, що зрозуміло, в мистецтві, особливо зорієнтованому на масового споживача, в політиці. Активне продукування міфологем тісно пов'язано з нестабільністю в суспільстві, з необхідністю переструктуризації світосприйняття, переоцінки цінностей.

Міф є соціальним явищем. В умовах обмежених можливостей раціонального підходу, системотворчу роль в структурі масової свідомості, особливо на етапах трансформації суспільства, відіграють міфи. Жодне суспільство не може обійтися без міфологізації. І будь-яка комунікація в сучасній ситуації пов'язана насамперед із реміфологізацією, без чого неможлива ніяка маніпуляція. Міф виступає тією базою, що допомагає людині приймати рішення ще до аналізу будь-якої ситуації. Людина більш охоче сприймає полегшену інтерпретацію, ніж саме знання, втрачаючи системний образ дійсності.

Міф є також способом обробки інформації на колективному рівні. На думку М. Мамардашвілі, «міф є розповіддю, яка охоплює будь-які конкретні події; тоді вони є зрозумілими й не являють собою проблеми» [3]. Завдяки міфу спрямовуються психічні реакції людини від випадкового до постійного, стабілізуючи його мислення, самооцінку й самовизначення у світі. Відомо, що міфологеми є ефективним механізмом адаптації в складних умовах. Міф націлює людину на повторення вже досягнутого, апробованого, засвоєного. Він дає можливість вписати все, що трапляється, у єдину історичну схему,

структуру, кодифікуючи його й переводячи в зразки, які постійно репродукуються. Міф, отже, задає як початок, так і кінець дії людини в певних умовах, вписуючи її в ієрархію суб'єктів і подій. Таким чином, міф до того ж є інструментальним: він «програмує» людину на певні вчинки.

У сучасному світі міфотворчість набула неабияких розмірів. Міф стає засобом керування, маніпуляції, впливу в різних сферах, від політики до реклами. Міфи будуються з розрахунком не на індивідуальність, а на масову свідомість, на натовп, що, як писав Г. Лебон, «ніколи не прагнув до правди, він відвертається від очевидності, що не подобається йому, і воліє поклонятися омані, якщо тільки омана приваблює його. Хто вміє вводити натовп в оману, той легко стає його володарем; хто ж прагне образумити його, той завжди стає його жертвою» [5, 188]. Технологія політичного міфу припускає, що він повинен відбивати не дійсність, а специфіку психологічних очікувань натовпу. Таким чином, стихійна міфотворчість замінюється свідомим конструюванням міфів; вона не пояснює реальність, а будує ілюзію.

Можна сказати, що політичні міфи демократії, соціалізму, аріїства і т.д., що мають за певних умов максимальний аргументативно-легітимуючий ефект, нібито кочують від однієї культури до іншої, від епохи до епохи, коли створюється сприятливий ґрунт для відродження міфу. Як підкреслює А. Атанесян, однією з особливостей багатьох пострадянських республік було, з одного боку, «щеплення» міфів, характерних для західноєвропейської культури (в основному пов'язаних з можливостями демократизації й побудови громадянського суспільства, ринкових реформ і лібералізації, міждержавної інтеграції й т.п.); з іншого боку, відбувалося відродження національних міфів, особливо в перші роки незалежності, де героїчне минуле народу відігравало основну роль [2].

Політичний міф потрібен людині як важлива складова світосприйняття, і вона (людина) постійно потрапляє у певним чином організований простір міфологем. Стихійна міфотворчість замінюється свідомим конструюванням

міфів; вона не пояснює реальність, а вибудовує ілюзію. Це досить переконливо довели дослідники на аналізі матеріалів масової культури й політичної реклами.

На думку багатьох дослідників, є очевидним те, що сучасні ідеї існують у вигляді міфологем. Українська політична міфотворчість виявляється у низці міфологем – «відродження», «європейський вибір», «взаємини з Росією», а також у міфах, стереотипах, що конструюються на політичному рівні й поширюються засобами масової інформації.

Політична ідеологія, яка разом з політичною діяльністю і політичними інститутами складає сферу політики, знаходиться у досить складних взаєминах з міфом. На відміну від міфу, ідеологія, перш за все, – раціональний конструкт, що усвідомлюється як система ідей і цінностей, що виражають інтереси окремих класів і груп. Разом з тим, ідеологія формується на основі міфології (як сукупності міфів) і несе в собі його характеристики.

Руйнування ідеології як раціональної конструкції відбувається досить легко, а ось її міфологічні коріння продовжують існувати століттями. Саме тому, будь-яку ідеологічну доктрину неможливо вивчати лише з погляду аналізу її складників. Ідеологія має досліджуватись як результат соціокультурної міфотворчості. Історія суспільного розвитку свідчить, що найбільш ефективними з точки зору суспільно управління, як важливої функції ідеології, стають саме ті ідеології, що експлуатують ірраціональні механізми, глибинні символи і схеми колективної свідомості.

Міфологема «відродження», про яку вже загадувалося, «одразу актуалізує й космогонічний міф, за архетипом якого воно й здійснюється: відродження у будь-якій міфології означає ритуальне повернення до витоків і постійне перестворення космосу з хаосу шляхом титаномохії та героїчної боротьби з чудовиськами. Ця романтична міфологема надала метатворчої форми також несвідомому бажанню в своєму розвитку орієнтуватися на теорію та науку як підґрунтя й спосіб легітимізації, міфологема Відродження — на волю до

самовизначення, "чуття єдиної родини", віру» [1, 71–72]. Як пише Н. Амелюченко, пошуки «душі» нації призвели до хаотичного продукування міфічних образів «аріїв», «трипільської культури», «козацької вольниці» як витоків української ментальності.

Таким чином, міфологема «Відродження» вимагає перегляду історії України: «вона постала як героїчна боротьба за незалежність з чудовиськами комунізму та тоталітаризму» [1, 72]. Такий підхід, як слушно зауважує Н. Амелюченко є перевернутим прогресистським міфом. За такої ситуації реанімується комуністична ідеологія, оскільки таким чином влада переходить до її сучасних носіїв — «повноважних представників народного страждання». Прагнення обґрунтувати ідеологію «української ідеї» певною мірою являє собою зразок політичного радикалізму, ідеалом якого є утопія цілісності соціальних трансформацій, а інститути представницької демократії виглядають як суто штучні утворення. Серед найбільш поширених свого часу назв програм, книг, фондів, партій є «Відродження» (фонд «Відродження», фракція «Відродження регіонів», партія «Відродження»). Поступово це слово виросло «в потужну міфологему-мелодію, яка живиться енергією романтичної міфотворчості й визначає головний тон, напрямок пошуку ідентичності і форму її досягнення в перші роки незалежності» [1, 71].

Досвід незалежності показав, що міфологема відродження так і не стала «інструментом солідарності та ідентифікації, а радше постала як джерело легітимізації нової влади, оскільки політичну інтеграцію в нашої країні здійснюють на підставі принципу узгодження інтересів... Ліберально-демократичний дискурс, який прийшов на зміну марксизмові, не скасовує, а тільки посилює надію на самодостатність ринкових реформ для культурного самовизначення. Тому економічно впливова політична еліта (так звані олігархи) розглядає гуманітарні пошуки ідентичності та національну ідею як лише культурне «оформлення» та легітимізацію ліберальних реформ, а фактично олігархічного режиму. Солідарність існує як спосіб боротьби за владу, оскільки

стає брендом політичних об'єднань: «За єдину Україну» або «Наша Україна» [1, 73].

В сучасних умовах Україна балансує між пошуками свого «відродження» та «європейським вибором», що є ще однією міфологемою. В. Горський чудово описує низку міфологем, що склалися навколо «міфу Європи» (Україна-страдниця, Україна-мессія, що виведе Європу з кризи, «загниваюча Європа», пошук центру Європи та ін.). Філософ зазначає, що «міфологічна свідомість завжди ґрунтується на чіткій опозиції ціннісних ознак, уявляючи історію людства як арену невпинної боротьби Добра та Зла. Попередній аналіз переконує, що в західній культурі від її зародження та понині образ Європи завжди й неодмінно виступає персоніфікацією Добра, що протиставляється Злу, носієм якого є чужий Європі Схід. Межовий характер української культури зумовив далеко неоднозначну позицію щодо такого бачення Європи» [4, 6–26].

У масовій свідомості «європейський вибір» набуває міфічного образу раю та безпроблемного життя: в сучасній українській суспільній думці поширені ідеї, що Європа символізує «вище благо», ідеалу втілення Істини, Добра й Краси, що відображається в численних деклараціях про “повернення у Європу”, “прилучення до Європи”, які проголошуються під час політичних дебатів, наукових дискусій або культурних акцій. Цікаво, що навіть у побуті набули широкого вжитку такі словосполучення, як «євроремонт», «євростиль», «євровікна» та ін., що відображають наше прагнення наблизитися до «європейського блага».

Проте здійснення європейського вибору виявляється занадто складним. Як зазначає Н. Амельченко, «вибір передбачає свідоме трансцендування за межі настільки любого кожному етносу міфу» [1, 73]. Якщо в Європі реалізація такого «вибору» «стає можливою завдяки відмові від етнічних та географічно-просторових характеристик і акценті на загальнолюдських цінностях», то в Україні «незалежність міцно забарвлена й злutowана з національно-етнічним відродженням» [1, 74]. Має місце розповсюдження стереотипу, що ґрунтується

на ідеалізованому образі української нації, «унікальність якої засвідчує її сутність як втілення «світового духу» [4, 16–26].

Вітчизняні науковці М. Михальченко і Г. Дашутін відзначають подвійне ставлення до міфу про Європу: з одного боку, вся модернізаційна стратегія в російській імперії (згадаємо Петра I) йшла поруч з упровадженням європейської ідеї в суспільну та публічну свідомість, а з іншого – була забарвлена антиєвропейською реакцією, що спонукала до пошуку національної самобутності та національної ідентичності [6, 5–15].

Оскільки міфологічна свідомість функціонує в рамках бінарних опозицій – свій/чужий, добрий/поганий, а тому прискіпливо ставиться до досвіду іншого. Отже, вказану дилему – «національне відродження» чи «європейський вибір» – можливо розв'язати тільки за умов розуміння всезагальності міфу, як нової стратегії «політичного дискурсу: не знищення міфу опонента, що означає часто екзистенційну смерть особистості, а вихід за межі міфу в царину громадянського, тобто всезагального життя» [1,74]. Такий підхід передбачає, зіставлення процесу самоідентифікації із зовнішніми (політичними) обставинами, розміщення національного в контексті інтернаціонального.

Сучасний політичний міф виникає в ситуації, коли очевидною є потреба у створенні єдиного, цілісного світогляду, яке було б сприйнято суспільством, але засобів для цього немає. В умовах невизначеності цілей розвитку держави, «різновекторності» вимог політичний міф починає працювати як захисний механізм, що перешкоджає розпаду соціуму.

1. Амеліченко Н. Міф та нація – переплетення філософського і політичного дискурсів // Філософська думка. – 2003. – №6. – С.50–75.
2. Атанесян А. Публичная политика и технологии современной политической риторики // http://www.noravank.am/uploads/268/06_arthur_atanesyan.pdf
3. Буртак С. Політична реклама як маніпулювання громадською думкою // Число. – 2004. – №30. – <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N30-1/burtak.htm>
4. Горський В.С. Україна – Європа: погляд з обох боків // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 16–26.
5. Лебон Г. Психология толпы. – М., 1988. – 412 с.
6. Михальченко М., Дашутін Г. Політичний ідеал відкритого суспільства в умовах «керованої демократії» // Вища освіта України. – 2006. – №2. – С.5–15.